

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра філософських дисциплін

Дипломна робота магістра

з теми:

“РОМАНТИЗМ ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ”

Виконала: студентка Іst1 – М18Z
групи

спеціальності: 014 Середня освіта
(Історія)

Іжевська Людмила Ігорівна

Науковий керівник: кандидат
філософських наук, доцент

Сулятицька Тетяна Василівна

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
РОЗДІЛ II. ЄВРОПЕЙСЬКІ ВПЛИВИ НА ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ.	17
РОЗДІЛ III. РОМАНТИЗМ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ УКРАЇНИ	41
РОЗДІЛ IV. УМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ	65
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	85

ВСТУП

На тлі політичних і культурних реалій, що мали місце на українських землях наприкінці XVIII – на початку XIX ст. швидкими темпами став відбуватися процес, який отримав назву українського національного відродження. Саме в цей час, на межі століть, в європейській культурній традиції сформувався новий стильовий напрям у суспільно-політичній та історичній думці, літературі, науці та мистецтві – романтизм. Його вплив на культурно-мистецькі та суспільно-політичні процеси в українських землях як Австрійської, так і Російської імперій був неминучим, як би того не намагалась уникнути урядові структури обох держав.

Саме романтизм з його специфічним світобаченням і світорозумінням був виразом культурно-національного відродження в Україні у XIX ст. Історичні й фольклористичні дослідження давали відповіді на питання про історичне коріння й культурну відмінність української нації. Хоча цей літературно-науковий рух не мав організованої форми, збирання культурної спадщини створило сприятливе середовище для формування новітньої української свідомості.

Український романтизм у вітчизняній філософській думці залишається ще не достатньо дослідженим. Цей феномен української духовної культури в радянські часи або замовчувався, або розглядався як літературний стиль з його прогресивними та реакційними напрямками. Тому, наразі, відтворення цілісного процесу розвитку української філософської думки на романтичному етапі її розвитку, а також її впливу на суспільно-політичні та культурні процеси в Україні залишається актуальним.

На увагу дослідників заслуговують і регіональні аспекти цієї проблематики. З-поміж, традиційно, найбільш досліджених в цьому напрямку Лівобережної Наддніпрянщини та Галичини, своєю історичною, етнокультурною та геополітичною специфікою вирізнялась Правобережна

Україна, де склалися особливі обставини для українського національного відродження.

Крім того, цей період до певної міри співзвучний із сьогоденням, коли ми вкотре у непрості для України часи, повертаємось до української національної ідеї, утверджуємо на її основі традиції своєї культури, мови, релігії, будуємо суверенну українську державу, формуємо світогляд її громадянина. Соціальні та політичні потрясіння, що сколихнули Україну на початку 2014 р. та тримають у напрузі її суспільство по сьогоднішній день, зумовили значний громадський інтерес до проблеми національної самосвідомості та політики держави у цій галузі. Тому обрана проблема носить як науково дослідне так і важливе суспільне значення.

Мета дослідження полягає у вивченні процесу українського національного відродження через призму романтичних світоглядних засад та висвітленні специфіки прояву основних ідей романтизму в українському суспільному та духовному контекстах.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати наявну джерельну та історіографічну базу і з'ясувати стан розробки досліджуваної проблеми в історичній літературі;
- проаналізувати загальні особливості європейського романтичного світорозуміння та з'ясувати чинники його впливу на розвиток національно-культурного відродження в Україні;
- розкрити специфіку романтичного напрямку в українській культурно-мистецькій спадщині;
- простежити вплив романтичного світогляду на утвердження національної ідеї в суспільно-політичному русі України та її духовній культурі;
- з'ясувати регіональну специфіку та місце романтизму в культурному та суспільно-політичному розвитку Правобережної України.

Об'єктом дослідження є процес національно-культурного відродження в Україні наприкінці XVIII – у XIX столітті.

Предметом дослідження є найважливіші процеси та ідейні складові культурного розвитку, що склали зміст та специфіку українського національно-культурного відродження на теренах Наддніпрянщини та Галичини.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від часу появи романтизму в європейській культурній традиції та його поширення в Україні наприкінці XVIII століття по 60-ті роки XIX ст., пов'язані з діяльністю представників громадівського руху.

Географічні межі дослідження охоплюють території Наддніпрянської України та Галичини, що зумовлено специфікою суспільно-політичного та культурного розвитку цих найбільших українських регіонів.

Елементом наукової новизни у роботі є спроба комплексно розглянути культурний та суспільний розвиток українських земель означеного періоду через призму романтичних світоглядних засад і виявити регіональні особливості суспільного та культурного розвитку.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, науковості, діалектики, об'єктивності та соціального підходу, які дають можливість виявити закономірності розвитку українських історико-географічних регіонів. Принцип історизму дозволяє оцінити зафіксовані історичні факти та розглядати їх у тісному зв'язку із загальним станом історико-краєзнавчої науки і конкретно історичними умовами, в яких відбувалися події. Застосування принципу історизму дозволило також аналізувати поширення та вплив європейського романтизму на українське національне відродження, а також формування українського романтизму.

Принцип діалектики дав можливість дослідити і порівняти особливості впливу романтизму на процес національного відродження в різних українських регіонах. Принцип об'єктивності дозволив уникнути

заангажованості та упередженості з метою досягнення глибокого вивчення предмета дослідження.

Принцип науковості дозволяє найбільш об'єктивно висвітлити обрану проблему. При опрацюванні теми використовувалися такі методи дослідження, як періодизація, проблемно-хронологічний, порівняльний методи. Використовувалися також методи аналогії, систематизації й узагальнення, дослідження літературного матеріалу в контексті порівняльного аналізу і синтезу

Практичне значення дослідження вбачається в тому, що одержані результати і фактичний матеріал можна використати у підготовці узагальнюючих праць з історії України, в навчальному процесі при викладанні курсів історії філософської думки в Україні, історії України кінця XVIII – XIX століття, під час підготовки до семінарських занять, при написанні рефератів і курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт.

Структура магістерської роботи визначається змістом проблеми, поставленою метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи складає 97 с., з них 84 сторінки основного тексту. Список використаних джерел та літератури нараховує 104 позиції.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії теми показав, що проблема національного відродження та впливу на нього романтизму знайшла своє відображення в українській та зарубіжній науковій літературі. Однак більшість дослідників зосереджуються або на суто на історичних аспектах її висвітлення, або – на філософському її осмисленні. Дослідники в основному висвітлюють загальні аспекти розвитку української культури в Російській та Австрійській імперіях відповідно до ідейних засад романтизму, не вдаючись до їх порівняння.

Український романтизм у вітчизняній філософській думці залишається ще не достатньо дослідженим. В радянські часи він або замовчувався, або розглядався як літературний стиль з його прогресивними та реакційними напрямками. Тому, наразі, відтворення цілісного процесу розвитку української філософської думки на романтичному етапі її розвитку, а також її впливу на суспільно-політичні та культурні процеси в Україні чекає свого дослідника.

Український романтизм представлений такими течіями: фольклорно-побутова; фольклорно-історична; громадянська; психологічно особистісна. Особливістю західноєвропейських літератур була “національна туга”, тоді як українські письменники прагнули до слов’няського об’єднання, тому виробили власний стиль “теорії нації”.

Відмінними рисами романтизму були передовсім: різне трактування нерозгаданого підсвідомого та особливе зосередження на духовних моментах; історичні твори, які відрізняються реальними та ірреальними мотивами, притаманними кожній державі; зосередження уваги на фольклорі, який в українському романтизмі, набуває рис у вигляді національного; розвиток українського романтизму в період капіталістичних відносин та розвиток західноєвропейського романтизму в період “національної туги”, що неабияк позначилось на розвитку літературного процесу; різні ліричні герої, де герой західноєвропейського романтизму перебуває в душевній

роздвоєності, а герой українського – перебуває в гармонійному зв'язку з природою; формування нових жанрів (в українському романтизмі – це балада, дума, поема тощо; в західноєвропейському романтизмі – історичний роман, фантастична повість, оновлена драма тощо).

Український романтизм хоча і мав певні розбіжності з західноєвропейським, проте спільними все ж були: спільна тематика зображеного у творах; спільні мотиви; центральним персонажем виступала нерозгадана людина; використання різних художніх засобів; зосередження уваги на почуттям та пізнанні, ніж на розумові; використання спільних жанрів; особливе ставлення до історичного минулого; розуміння природи і мети художньої творчості тощо.

Ідею романтичної держави визначає поняття політичної чесноти, яка передбачає, що у політика немає іншого щастя, як служити громаді-державі, віддавати їй усі сили своєї постави, все своє життя. Відповідно до цього формулюються ідеологічні цінності — відданість державі, батьківщині, любов, самопожертвування, захоплення ними. Пробуджуючи національну свідомість західноєвропейських народів, романтизм знаходить сприятливий ґрунт в Україні, специфічно переломлюючись через її соціокультурне життя. Реалії цього життя полягали в тому, що в Україні не було ні сімейної злагоди, ні єдиного середовища, як і не було своєї державності. Українські землі стали російськими губерніями, а пізніше генерал-губернаторствами з призначенням на вищі посади російських урядовців. Проте впливаючи на ідеологічну основу українських земель, західноєвропейський романтизм зумів сформувати поняття єдності, сукупності у боротьбі за незалежність.

Порівнюючи історичні романи західноєвропейського та українського романтизму, слід відзначити, що для першого – роман програмував щось серйозне, проблемне, а завданням було пізнання історії та її достовірне відображення, для другого – роман зосереджувався на основних національно-історичних проблемах, а відображення історії могло бути недостовірним.

Романтизм став важливим етапом розвитку національної самосвідомості, значною мірою сприяв становленню української літературної мови та національної літератури. Він заклав підвалини для розвитку не лише реалістичної, але й модерної літератури наступних десятиліть, зокрема неоромантизму.

У кожному з розглянутих нами регіонів були свої особливості національного відродження. У Лівобережній Україні на противагу русифікаторській політиці стали наявністю національної еліти та ще не втрачена пам'ять про часи Гетьманщини. Галичина, починаючи з романтизму на етапі збирання культурної спадщини, згодом змогла розвинути поступ національного руху завдяки політичним обставинам, що склалися в Австрійській імперії. Австрійська влада протиставила його польському рухові й на певних етапах навіть підтримувала, аби послабити поляків за рахунок їх протистояння з українцями. Правобережна ж Україна, де залишились сильні позиції польського руху, що не вбачав українців народом, отримала подібну російську національну політику. Тому романтизм, який заохочував до збирання культурної спадщини тут набув українського змісту лише в другій половині XIX ст. Правобережжя опинилося у соціокультурного фронтиру, де зустрілись вільнолюбні романтичні ідеї та польсько-російський шовінізм.

Опубліковані документи і матеріали
Збірники документів

1. 1793. Апрель 23. Именной [указ], данный Синоду. О присоединении к России от Польши некоторых областей и об учреждении из них губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской // ПЗЗРИ – 1. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Канцелярии Его Императорского Величества, 1830. Т. XXIII. № 17112. С. 417-419.
2. 1793. Апреля 13. Именной [указ], данный Синоду. Об учреждении Епархий в новоприобретенных от Польши областях // ПЗЗРИ – 1. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Канцелярии Его Императорского Величества, 1830. Т. XXIII. № 17113 С. 419.
3. Батюшков П. Н. Подолия – историческое описание. СПб. : Тип. Т-ва “Общественная польза”, 1891. XXXI. 264 с., 99 с.
4. Боровиковський Л. Байки й прибаутки Левка Боровиковського. Київ : В унів. тип., 1852. 118 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=945> (дата звернення 23.10.2019).
5. Виндельбанд В. Философия в немецкой духовной жизни // Виндельбанд В. Избранное. Дух и история / Пер. с нем. М.: Юрист, 1995. 687 с. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/neokantianstvo/vindelband_v_izbrannoe_dukh_i_istorija/66-1-0-3454 (дата звернення 26.10.2019).
6. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. С высочайшего соизволения издано при М-ве внутр. Дел П. Н. Батюшковым. СПб. : Тип. Т-ва “Общественная польза”, 1888. С. 262.
7. Гердер Й.-Г. Из праці «Мій подорожній журнал» // Мислителі німецького Романтизму / Упоряд. Л.Рудницький, О.Фешовець. Ів.-Франківськ, 2003. С.39. URL : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istoriya-filosofii-

- romantizm/misliteli_nimeckogo_romantizmu_upor_1_rudnickij_o_feshovec_2003/12-1-0-962 (дата звернення 25. 11.2019).
8. Данилевский Г. Украинская старина: материалы для истории украинской литературы и народного образования. Украинские деятели : Сковорода, 1722 – 1794 г., Каразин, 1773 – 1842 г.; Основьяненко, 1778 – 1843 г. (и др.). Х. : Зеленский, Любарский, 1866. 284 с.
 9. Данилевский Г. Украинская старина: материалы для истории украинской литературы и народного образования. Х. : Зеленский, Любарский, 1866. – 18, 403 с.
 10. Максимович М. А. О малороссийских народных песнях // Максимович М. Вибрані твори / Упоряд. і вст. ст. В. Короткого. К. : Либідь, 2004. 360 с.
 11. Русалка Дністровая / НАН України, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, Львів. Національний університет ім. Івана Франка, Наукова бібліотека, Шашкевичівська комісія. Львів : [б.в.], 2007. Кн. 1 : Репринтне відтворення з видання: «Русалка Днѣстровая. Ruthenische Volkslieder. У Будимѣ: Письмом Корол. Всеучилища Пештанского, 1837». Л. : [б.в.], 2007. 136 с. URL : https://uk.wikisource.org/wiki/Русалка_Днѣстровая?uselang=uk (дата звернення 23.10.2019).
 12. Син Русі (1833): Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / НАН України. Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка; Упорядкув., передм. і прим. Євгена Нахліка. Львів: ТЗОВ «Львівські новини», 1995. 43 с.
 13. Срезневский И.И. Запорожские песни, с переводом и историческими примечаниями // Утренняя звезда. Собрание статей в стихах и прозе. Книжка 2. Харьков, 1833. С. 51–70. URL : <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/3549> (дата звернення 23.10.2019).

14. Шеллинг Ф. В. Философия искусства / Ф. В. Шеллинг // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. М., 1963. Т.3. С. 158.
15. Johann Gottfried Herder: Journal meiner Reise im Jahr 1769 - Kapitel 7. URL : <https://gutenberg.spiegel.de/buch/journal-meiner-reise-im-jahr-1769-2011/7> (дата звернення 25.10.2019)

Наукові видання, монографії, статті

16. Історія України-Русі : з малюнками; 2-ге вид. Краків: Накладом Ольги Аркасової, 1912. XVI, 424 с. URL : [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Микола_Аркас_Історія_України-Русі_\(1912\).pdf](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Микола_Аркас_Історія_України-Русі_(1912).pdf) (дата звернення 25.10.2019).
17. Баженова С. Є. На шляху до реалізму. Історія України в творчості представників “української школи” в польській літературі 40-90-х років XIX століття. Кам’янець-Подільський : Кам-Поділ. держ. ун-т, ред.-вид. відділ, 2006. 160 с.
18. Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. М., 2000. 264 с.
19. Блажевич Ю. І., Філінюк А. Г. До питання про конфесійну політику самодержавства на Поділлі в умовах інкорпорації краю в Російську імперію на межі XVIII – XIX ст. // Наук. праці Кам’янець-Подільського державного університету : Іст. науки. Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т.17 : На пошану професора В. П. Газіна. С. 160-179.
20. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму. Київ, 1997. 154 с.
21. Бовсунівська Т. Художньо-естетичні характеристики романтизму // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. 2002. № 2. С. 30-35.
22. Боднар А. М. Зміни освітнього рівня та світоглядних цінностей подолян наприкінці XVIII – в середині XIX ст. // Гілея : науковий

- вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : ВІР УАН, 2013. Вип. 71 (№4). С. 58-62.
23. Боднар А. М. Історіографія та джерельна база огляду освітніх закладів на Поділлі наприкінці XVIII - п. п XIX ст. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / Редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 4 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 40-49.
24. Боднар А. М. Розвиток культурно-освітньої сфери Поділля наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / Редкол. : В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 6. С. 446-454.
25. Верига В. В. Нариси історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.). Львів : Світ, 1996. 447 с.
26. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценко. К. : Видавництво "К.І.С.", 2004. 552 с.
27. Грицак Я. Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах // Український гуманітарний огляд. К., 2000. Вип. 4. С. 11-33.
28. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. Kraków, 1997. Т. V-VI. – S. 277-285.
29. Грушевский М. С. Украинский народ в его прошлом и настоящем : [в 2 т.] / под ред. Ф. К. Волкова [и др.]. Санкт-Петербург : Тип. т-ва "Общественная Польза", 1914 1916. Т. 1, 1914. 360 с.

30. Украинский народ в его прошлом и настоящем : [в 2 т.] / под ред. Ф. К. Волкова [и др.]. Санкт-Петербург : Тип. т-ва "Общественная Польза", 1914 - 1916. Т. 2, 1916. с. 361-70.
31. Дашкевич Я. Берлін, квітень 1791 р. Місія В.В.Капніста. Її передісторія та історія // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М.Капраль, Г.Сварник, І.Скочиляс; переднє слово І.Вакарчука, вступн. ст. І.Гирича. Львів, 2007. С.205-246.
32. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Видання друге. К.: Глобус, 1992. 349 с
33. Єсюнін С. М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 198-218.
34. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини. Історичні нариси Кам'янець-Подільський: "Абетка-НОВА", 2003. 316 с.
35. Зашкільняк Л.О. Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов'язознавства. 1993. Вип. 45. С. 36–42.
36. Історія української культури: у 5 т. / Л. Ф. Артюх; голов. ред. Г. А. Скрипник. К.: Наук. думка, 2008. Т. 4. 2010. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття. 1008 с.
37. Історія української літератури XIX століття [Текст] : у трьох книгах : навчальний посібник. Кн. 2. 40-ві - 60-ті роки XIX ст. / М. Т. Яценко [та ін.]; за ред. М. Т. Яценка. К. : Либідь, 1996. 384 с.
38. Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії // Україна. Процеси націотворення / Упор. А. Каппелер; пер. з нім. К.: К.І.С., 2011. С. 13-28.

- 39.Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред. А. Миллер, В. Репринцев, Б. Флоря. М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 125-144.
- 40.Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. К.: Наукова думка, 1992. Вип. 1. С. 104-119.
- 41.Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Перекл. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун. Львів : Видавництво Українського Католицького університету, 2005. XII. 360 с.
- 42.Караульна О.М. Нариси історико-теоретичних аспектів національно-культурного відродження України // Культура народів Причорномор'я. 2004. №56. Т.2. С.82-85.
- 43.Когут З. Російський централізм і українська автономія : Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830. К. : Основи, 1996. 317 с.
- 44.Колесник І. Українська історіографія XVIII - початку XX ст. К.: Генеза, 2000. 254 с.
- 45.Колесник І. Українська історіографія. Концептуальна історія; НАН України, Ін-т історії України. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2013. 565 с.
- 46.Комаринець Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму : (проблема національного й інтернаціонального) / Т. Комаринець ; ред. Р. М. Бокоч ; худ. В. В. Ковальчук. Л. : Вища школа, 1983. 223 с.
- 47.Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Х. : Основа, 1996. 295 с.
- 48.Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків : Основа, 1996. Т. 376 с..

- 49.Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : [в 2 т.]; Центр дослідж. історії ім. Петра Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альберт. ун-ту. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 11-27; 193-202; 413-444.
- 50.Лімборський І. В. На підступах до романтичного типу художнього мислення : преромантизм в європейських літературах [Текст] // Зарубіжна література в навчальних закладах. 2003. №.11. С. 56-61.
- 51.Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн. 1991. № 3. С. 97-107.
- 52.Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів; пер. з англ.: Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; карти П.-Р. Магочій; покажч. Л. Ільченко; наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко; відп. ред. В. Падяк. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
- 53.Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / Авторизований переклад з англ. Ужгород, 1994. 296 с.
- 54.Миллер А. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика / Отв. ред. О. Хаванова. М., 1997. – С. 68-75.
- 55.Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.
- 56.Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. С-Пб., 2000. Т. 1. С. 65.
- 57.Михальський Ю.В. Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 122–130.

- 58.Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична.– Львів, 2002. Вип. 37, част. 1. С. 465-500.
- 59.Наливайко Д. С. Україна очима Заходу; авт. передм. М. М. Сулима. К. : Грамота, 2008. 782 с.
- 60.Нахлік Є.К. Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. / Є. К. Нахлік; АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; Відп. ред. М. Т. Яценко. – К.: Наук. думка, 1988. – 318 с.
- 61.Нахлік Є.К. Нова література в Західній Україні // Історія української літератури XIX століття: Підруч. для студ. філол. спеціальностей вищих навчальних закладів: У 2 кн. / За ред. М. Г. Жулинського. К.: Либідь, 2005. Кн. 1. С. 355–394.
- 62.Ніколенко О. М., Мацапура В. І. Романтизм // Тема. 2004. № 1. С. 80-88.
- 63.Огієнко І. Наша літературна мова. Як писати і говорити по літературному. Вінніпег, 1952. 304 с.
- 64.Огієнко І. Українська культура : Коротка історія культурного життя українського народу. К. : Абрис, 1991. 272 с.
- 65.Оглоблин О. Берлінська місія Капніста 1791 року: історіографія і методологія питання (з приводу нової «теорії» проф. Вільяма Еджертона) // Укр. історик. 1974. № 1/3. С.85-103.
- 66.Оглоблін О. До питання про автора «Истории русов» / Вступ. ст. В.А.Смоля, О.І.Путро, І.В.Верби; упор. І.В.Верби, О.І.Путро; ком. І.В.Верби, А.М.Федірко. К., 1998. С.137-138.
- 67.Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX – XX вв.; Гос. публ. ист. б-ка России. М. [б.и.], 2001. 201 с.
- 68.Райківський І. Я. Українське "національне відродження" (націотворення) в Галичині XIX – початку XX ст. у зарубіжній історіографії / І. Я. Райківський // Чорноморський літопис. 2013. Вип.

7. С. 112-123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ch1_2013_7_17 (дата звернення 25. 11.2019).
- 69.Руда О. Інтерпретація українського національного відродження польськими істориками кінця XIX – початку XX століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. №17. 2008 С. 508-517.
- 70.Руссова С. М. Романтизм як літературний напрям // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2001. №2. С. 28-29.
- 71.Сарбей В. Г. Національне відродження України. К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. (Серія “Україна крізь віки”. – Т. 9.)
- 72.Сарбей В.Г. Історико-географічні регіони України в процесі національного відродження кінця XVII – початку XX ст. // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. Вип. 1. Дніпропетровськ, 1997. С. 359-360.
- 73.Сейко Н. А. Василь Каразін і Тадеуш Чацький – фундатори вищої освіти України початку XIX століття // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. Житомир, 2004. № 17. С. 274-279.
- 74.Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: доба Романтизму. Львів: Каменяр, 2007. 367 с.
- 75.Смолій В. А. Деякі питання соціальної та конфесійної політики Росії на Правобережній Україні в кінці XVIII ст. // АCADEMIA на пошану професора Л. А. Коваленка. – Кам’янець-Подільський : Кам-Поділ. держ. пед. ін-т, 1997. Т. 1. С. 91-95.
- 76.Смолінський В. І. Духовна освіта на Поділлі в умовах одержавленої церкви (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. Вип. 14. Тернопіль : Ред.-вид. відділ іст. ф-ту “Літопис”, 2002. 184 с.

77. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.
78. Сулятицька Т. В. С. С. Гогоцький – філософ з міста Кам'янець-Подільський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2013. Т. 23. С. 482-489. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_2013_23_41 (дата звернення 25.11.2019)
79. Тертерян И. А. Романтизм // История всемирной литературы. Т.6. М. : Наука, 1989. С.15-27.
80. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник / Вступ. статья и комментарии М. Смолина. Москва, 1998. 432 с.
81. Ушеренко О. Романтизм як принципово новий світогляд [Текст] // Зарубіжна література. 2006. С. 11-13.
82. Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгород-Сіверського на рубежі XVIII - XIX ст. // Укр. іст. журн. 1998. № 2. С.77-83.
83. Філінюк А. Г. Культурно-національне відродження у Правобережній Україні та російська інкорпорацій на політика (кінець XVIII – перша половина XIX століття) // Тарас Шевченко і українська культура XXI століття: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського симпозіуму (19–20 травня 2000 року). Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. С. 218-222.
84. Філінюк А. Г. Національно-культурне відродження у Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття і Тарас Шевченко // Шевченко і Поділля: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000.– С. 208-215.
85. Філінюк А. Г. Освіта Поділля на рубежі XVIII – XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 1998. Т.1. С. 70-79.

- 86.Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
- 87.Фрейдзон В. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историческо-культурный аспекты. М., 1981. С. 28-50.
- 88.Химка І.П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Львів, 1993. Ч. 1. С. 73-107.
- 89.Хитровська Ю. В. Правобережне православне духовенство та український національний рух у XIX – на початку XX ст. // Інтелігенція і влада : Громадсько.-політичний наук. зб. / Редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін. Серія : Історія. –Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 13. С. 15-36.
- 90.Чижевський Д. Романтизм // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. №4. С. 25-27.
- 91.Шаповалова М. С., Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури / Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний, М. С. Шаповалова. Львів : Вища школа, 1982. 440с.
- 92.Шахова К. О. Романтична література вчить нас того, чого в нас зараз так бракує // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2002. №2. С. 2-7.
- 93.Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Пер. з англ. Г. Касьянова за участі М. Климчука та М. Рябчука. К., 2000. 354 с.
- 94.Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. 1996. № 12. С. 53-65.

95. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Україна: наука і культура. К., 1991. Вип. 25. Грудень. С. 159-167.
96. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XIX століття): монографія К. : “Ризографіка”, 2005. 616 с.
97. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія: У 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. 587 с.
98. Ясь О. Романтизм і український гранд-нарратив // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2008, Вип. 3, ч. 1. С. 207-226.
99. Ясь О. Фрагмент як форма мислення: романтичний світ Михайла Максимовича // Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України: Наук. зб. на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова / Відп. ред. В. А. Смолій. К., 2007. С. 477-516.
100. Яценко М. Романтизм / М. Яценко, І. Гончар, Б. Деркач, І. Лімборський, Є. Нахлік // Історія української літератури XIX ст. : У 3 кн. К.: Либідь, 1995. Кн. 1. 368 с.

Автореферати, дисертації

101. Караульна О. М. Південь України кінця XIX – початку XX століття в контексті культурно-національного відродження України : автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 17.00.01 “теорія та історія культури”; Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2005. 21 с.
102. Паласюк М. І. Ідеї німецького романтизму в українській духовній культурі : автореф. дис. канд. філософ. наук: спец. 09.00.05 “Історія філософії”; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2001. 21 с.

103. Скринник М. А. Буттєві смисли національної ідентичності в українському романтизмі: автореф. дис. докт. філософ. наук: спец. 09.00.05 “Історія філософії”; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. 39 с.
104. Хитровська Ю. В. Християнські конфесії Правобережної України у суспільно-політичних процесах регіону (кінець – VIII – початок XIX століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України”. К., 2012. 40 с.